

УДК 316.61

Б. П. Томчук

СОЦІАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ЯК ЗАСІБ ВИЗНАЧЕННЯ ЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ

На основі узагальнення теоретико-емпіричних досліджень проаналізовано взаємозв'язок соціального здоров'я та життєвих орієнтацій особистості. Особливу увагу приділено ролі факторів, що є детермінантами соціального здоров'я. Охарактеризовано процес засвоєння життєвих цінностей і їх перетворення в змістовні елементи ціннісних уявлень особистості. Висвітлено вплив життєвих орієнтацій на якість соціального здоров'я. Описано особливості формування ціннісних орієнтацій особистості.

Ключові слова: соціальне здоров'я, життєві орієнтації

Томчук Б. П. Социальное здоровье как способ определения жизненных ориентаций личности. На основе обобщения теоретико-эмпирических исследований проанализирована взаимосвязь социального здоровья и жизненных ориентаций личности. Особое внимание предоставляется роли факторов, которые есть детерминантами социального здоровья. Охарактеризован процесс усвоения жизненных ценностей и их превращения в содержательные элементы ценностных представлений личности. Отражено влияние жизненных ориентаций на качество социального здоровья. Описаны особенности формирования ценностных ориентаций личности.

Ключевые слова: социальное здоровье, жизненные ориентации

Tomchuk B. P. Social Health as a Means of Defining Personality's Life Orientations. The relationships between social health and personality's life orientations on the basis of generalization of theoretical and empirical researches are analyzed. Special attention is paid to the role of factors which appear as social health determinants. The process of life values mastering and their transformation into substantial elements of personality's value conceptions are characterized. Life orientations influence upon social life quality is highlighted. Peculiarities of forming of personality's value orientations are described.

Key words: social health, life orientations.

Постановка наукової проблеми та її значення. Важливою умовою розвитку здорового суспільства є соціально здорові люди, чия поведінка відповідає і абсолютним (універсальні моральні норми), і специфічним для певного етапу соціально-політичного й економічного розвитку суспільства нормам його культури.

За умов трансформації українського суспільства особливої значущості набувають питання формування людиною нових життєвих стратегій, компетентності, посилення гнучкості та мобільності со-

ціальної поведінки. Чим потужніший життєвий ресурс людини, чим ширші її соціальні можливості, тим легше їй здолати кризові настрої, оволодіти конструктивно-перетворювальною позицією. Однак під час суспільних негараздів, нестабільності повсякденних умов життя та труднощів пристосування до них формування самодостатньої, цілісної, зовнішньо і внутрішньо гармонійної особистості є досить складним завданням. Сучасний світ через свою складність, динамічність та суперечливість створює різноманітні проблеми для людини і владно вторгається в її особистісний простір. Соціально-технологічний прогрес спричиняє зростання негативного впливу інформаційних потоків на особистість; збільшення повсякденних фізичних та психологічних навантажень; загострення екзистенціонального почуття страху, невпевненості, розгубленості та розчарування.

Усе це негативно позначається на здоров'ї людини, яке є своєрідним дзеркалом соціально-економічного, психологічного, демографічного і санітарно-гігієнічного благополуччя країни, одним із соціальних індикаторів суспільного прогресу, важливим чинником, який впливає на якість та ефективність трудових ресурсів.

У процесі соціалізації і виховання суб'єкт засвоює певні когнітивні конструкти, моделі поведінки, формує ціннісні й смисложиттєві орієнтації, установки, які детермінують моделі поведінки особистості. Поведінка, в свою чергу, є однією з основних детермінант здоров'я, оскільки впливає на нього безпосередньо – через спосіб життя або опосередковано – через економічні чи соціоекономічні умови.

Поведінкові чинники можуть бути і сприятливими, і шкідливими для здоров'я. Все залежить від вибору способу життя конкретною особою. Щоб вплинути на власну поведінку, потрібні зусилля самої людини, а також сім'ї та суспільства.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблематику дослідження здоров'я з урахування соціально-психологічних аспектів життєдіяльності та існування людини можна простежити у багатьох наукових працях, які містять різні концептуальні підходи до визначення поняття соціального здоров'я людини.

У колективній монографії «Психологія здоров'я» за редакцією Г. С. Нікіфорова подано ґрунтовний опис проблематики здоров'я в концепціях різних психологічних теорій. Дослідники визначають поняття і суть «соціального здоров'я», трактуючи його як своєрідну

оцінку психобіологічного стану певної частини чи всієї людської популяції на основі інтегрованих статистичних показників, що складають так звану соціальну статистику. Отже, «соціальне здоров'я» в широкому розумінні розглядають як здоров'я суспільства [6].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основою соціального здоров'я людини є її психологічне здоров'я, якість якого великою мірою залежить від соціальних факторів, у процес формування котрих істотно вносять свої корективи індивідуально типологічні характеристики особистості, зумовлені процесами соціалізації: адаптацією, інтеграцією та індивідуалізацією. Перехід від психічного до соціального рівня дуже умовний, оскільки психічні властивості особистості не існують поза системою суспільних стосунків, до якої вона належить. Людина розглядається на цьому рівні насамперед як істота суспільна, відповідно, відкритим і пріоритетним є визначення соціального здоров'я як одного з фундаментальних засобів визначення та становлення життєвих орієнтацій особистості [2; 5; 6].

У контексті сказаного доцільно зазначити той факт, що психічне здоров'я істотно змінюється під дією різних соціальних чинників – взаємин у родині, спілкування з друзями й родичами, роботи, дозвілля, релігійних та інших організацій. Наслідки цих впливів можуть бути як позитивними, так і негативними. Лише люди зі здоровою психікою звичайно почуваються активними учасниками соціальної системи. Такі передумови «соціального нездоров'я», як виховна заanedбаність, несприятливі умови навколишнього середовища, стають причиною різних форм неадекватної та нездорової поведінки людини в суспільстві. Це, в свою чергу, створює всі передумови для формування в людини соціально небажаних, деструктивних особистісних переконань і цінностей в цілому та життєвих орієнтацій зокрема [1; 3].

Невід'ємними детермінантами соціального здоров'я є соціально-рольові й аксіологічні характеристики особистості та водночас особливості впливу найближчого оточення й суспільства загалом, а також характер і рівень розвитку, що притаманний основним сферам суспільного життя в певному середовищі – економічному, політичному, соціальному, духовному. Цей складний соціальний феномен виникає під час взаємодії індивіда із соціальним оточенням і відображає рівень цієї взаємодії, ставлення до себе та свого місця в соціальній

структурі, що, в свою чергу, зумовлює рівень життєздатності й оптимальності функціонування в довкіллі (рівень соціального здоров'я) [5].

Якість соціального здоров'я особистості зумовлюється гармонійним поєднанням внутрішніх і зовнішніх якостей особистості, знання про природу людини, вміння й навички спілкування, етично допустимого в конкретній ситуації, здатність організовувати свою поведінку, вміння формулювати свої бажання та вимоги, з повагою ставитися до себе та інших – асертивність, що розуміється як природність і незалежність від зовнішніх впливів та оцінок, здатність самостійно регулювати власну поведінку і відповідати за неї [1–3].

За визначенням І. І. Галецької, соціальне здоров'я є втіленням соціального емоційного та духовного благополуччя (як ресурсу і стану), оскільки є потенційною передумовою забезпечення життєвих потреб щодо активного способу життя, досягнення власних цілей, адекватної та оптимальної взаємодії з людьми, соціальним й іншим оточенням. Соціальне здоров'я охоплює сутнісні властивості духовної сфери людини, її переконання, особливості «Я», ідентичність та ціннісно-мотиваційну сферу [2].

Відповідно до запропонованої концепції основними **критеріями соціального здоров'я** можна назвати: соціально-психологічну адаптованість; самоактуалізацію; соціальну спрямованість, смисложиттєві орієнтації, які не заперечують загальнолюдські цінності. Формування і визначення останніх можливе тільки соціально психологічно здоровою особистістю.

Розглядаючи фактори формування та коригування життєвих орієнтацій, слід відзначити вагому роль об'єктивних (соціально-економічний стан, рівень та якість життя; дієвість соціальних гарантій тощо) та суб'єктивних (темперамент, характер, ставлення до керованості життя, сприйняття життєвої ситуації та власного соціального статусу, система потреб, умов). Визначальна роль належить об'єктивній ситуації, яка найбільшою мірою проявляє детермінаційний вплив на визначення та реформування орієнтацій. Отож, у сучасній психологічній літературі часто прослідковується положення, що життєві орієнтації формуються шляхом накладання соціальної інформації на індивідуально-психологічну основу [4].

З огляду на представлення цієї проблеми в психологічній теорії, можна виділити два підходи до визначення життєвих орієнтацій. Перший базується на диспозиційній теорії. Вершину диспозицій займа-

ють загальна спрямованість інтересів та система ціннісних орієнтацій, які визначаються як життєві орієнтації. Другий напрям характеризується системним підходом у визначенні життєвих орієнтацій з обов'язковим включенням ціннісного компонента [5].

Узагальнено визначається, що життєві орієнтації – це вищі рівні диспозиційних утворень особистості (експериментально доведено нероздільність загальної спрямованості та ціннісних орієнтацій) [1].

Поняття життєвих орієнтацій постає як родове щодо складників вищих рівнів диспозиційних утворень, які забезпечують орієнтування у життєвому просторі як системі суспільних стосунків та структур, засвоєних та включених у життєвий процес особистості. Життєві орієнтації – це своєрідне сприйняття власної позиції в життєвому просторі, ставлення до життя загалом та окремих його аспектів зокрема; оцінювання та приписування значень явищам і подіям, а також визначення спрямованості й характеру дій для досягнення особистісно значимих результатів.

Процес засвоєння життєвих цінностей і їх перетворення у змістовні елементи ціннісних уявлень є психологічною основою для формування ціннісних орієнтацій особистості. Особливості цього процесу умовно можна подати у вигляді трьох взаємопов'язаних етапів:

- на першому етапі відбувається переоцінка цінностей та ідеалів, якими керувалась особистість до цього, а тому власний досвід життєдіяльності є важливим джерелом ціннісних орієнтацій;
- на другому етапі засвоєння цінностей здійснюється не лише за рахунок утворення цілісних функціональних одиниць емпіричних уявлень, а й комунікативних – через засоби масової інформації і пропаганди;
- необхідною умовою, основою третього етапу є діяльність, виражена в особистому внутрішньому ставленні до об'єктивних умов свого буття [7].

Формування життєвих орієнтацій істотно сприяє розвитку особистості в цілому. Як один з елементів структури особистості вони відіграють вирішальну роль у регуляції поведінки, формуванні світогляду, переконань, виборі життєвого шляху особливо на етапі становлення професійно-трудової діяльності. Саме завдяки цінностям особистість відчуває себе цілісно в навколишньому її світі. Світ цінностей – це насамперед світ культури, сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості. Особливість ситуації в суспільстві, в якій

відбувається формування духовності особистості, полягає в тому, що цей процес здійснюється в умовах послаблення політичного та ідеологічного пресингу, що ніяк позитивно не позначається на соціальному здоров'ї цієї особистості.

Людина усвідомлює життєві орієнтації, коли вони визначають певну ієрархію сприйняття умов її і на сьогодні, і на майбутнє. Найбільш чіткий вияв орієнтацій особистості можна віднайти в ситуаціях прийняття відповідальних рішень, які мають віддалені наслідки та зумовлюють подальше життя індивіда. Завдяки цьому феномену забезпечуються цілісність і стійкість особистості, визначаються структури свідомості, програми та стратегії діяльності, структурується й організовується мотиваційна сфера [2]. Особистість орієнтується на конкретні об'єкти, види діяльності чи спілкування як на засіб досягнення своєї мети.

Несуперечливість та цільність систем ціннісних орієнтацій можна розглядати як показник стійкості й автономності особистості, тобто соціально здорової особистості. Відповідно, суперечливість і розірваність – як свідчення незрілості, маргінальності особистості. Така особистість не може оцінити ситуації і прийняти адекватне рішення або діє раз і назавжди визначеним стереотипом, проявляє розбіжність між вербальним та невербальним рівнями самопрезентації [5].

Життєві орієнтації, відчуття самоефективності, система оціночних когніцій – когнітивний рівень психологічного здоров'я, який є мірним еталоном, системою відліку, структурним каркасом суб'єктивних інтерпретацій об'єктивної дійсності [1]. Труднощі оцінювання цих критеріїв як характеристик психологічного здоров'я зумовлені суб'єктивністю індивідуальних стандартів внаслідок їхнього соціогенного походження. Також причиною неоднозначності інтерпретацій може бути фактична невідповідність декларованих цінностей та переконань унаслідок неусвідомлюваного впливу соціальної бажаності.

Висновок. Отже, аналіз психологічної літератури дав нам змогу зробити висновок про те, що стрижневим елементом структури соціального здоров'я є переконання, які визначають спрямованість та оцінку ймовірності й доцільності будь-якої діяльності.

Гармонійний взаємозв'язок між відображенням обставин дійсності та ставленням індивіда до неї, адекватність реакцій на соціальні, біологічні, психічні і фізичні умови завдяки здатності людини само-

контролювати поведінку, планувати та здійснювати свій життєвий шлях у мікро- і макросоціальному середовищі, умовно можна назвати **соціальним здоров'ям особистості**, що ґрунтується на раціональній системі оціночних когніцій, пов'язаних між собою гнучкими зв'язками.

Отже, ціннісні орієнтації є важливим компонентом структури особистості, в них ніби узагальнюється весь життєвий досвід, накопичений особистістю в її індивідуальному розвитку. Це той компонент структури особистості, який являє собою певну вісь свідомості, навколо якої обертаються помисли та почуття людини, і з позиції якої можна вирішити багато життєвих питань.

Таке розуміння взаємозв'язку соціального здоров'я та ціннісних орієнтацій в подальшому дасть змогу пояснити та емпірично вивчити спрямованість діяльності особистості в будь-який момент її життя.

Список використаної літератури

1. Ананьев В. А. Психология здоровья – как новая отрасль человекознания / В. А. Ананьев // Вестн. психосоц. и коррекц.-реабилитац. работы. – 1998. – № 4.
2. Галецька І. Психологія здоров'я: теорія і практика / І. Галецька, Т. Сосновский. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 338 с.
3. Гурвич И. Н. Социальная психология здоровья / И. Н. Гурвич. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – 1021 с.
4. Ігнатів М. Ю. Психічне здоров'я населення України з точки зору фахівців соціальної психіатрії / М. Ю. Ігнатів, М. В. Маркова, С. І. Табачніков // Охорона здоров'я України. – 2002. – № 1. – С. 14–17.
5. Психология здоровья : учеб. для вузов / под ред. Г. С. Никифорова. – СПб. : Питер, 2003. – 305 с.
6. Психология здоровья / Г. С. Никифоров, В. А. Ананьев, И. Н. Гуревич и др. ; под ред. Е. С. Никифорова. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. – 504 с.
7. Психологія здоров'я людини / за ред. І. Я. Коцана. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 400 с.